

УДК 343.98/343.985.2

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-3](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-3)

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРОБЛЕМИ ЙОГО КОНКРЕТИЗАЦІЇ ТА РОЗШИРЕННЯ

Нарожна Олена Володимирівна

заступник декана економіко-правового факультету,
старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

У статті розглянуті питання предмету науки криміналістики. Висвітлено можливості розвитку цієї дефініції в сучасній науці та практиці вітчизняного судочинства. Визначено основні віхи розвитку предмету криміналістики та проблеми сьогодення. Автором обґрунтовується позиція, відповідно до якої предмет науки криміналістики не слід розширювати, включаючи рекомендації, адресовані деяким учасникам кримінального процесу. Також неправильним вважається поширення таких рекомендацій за межі кримінального судочинства. Висвітлюються деякі сучасні підходи до предмету криміналістики, розглядається можливість вивчення у рамках криміналістики питань систематизації доказової бази. Констатується, що полеміка навколо предмета криміналістики переросла у дискусію щодо доцільності розширення її предметної галузі. Звісно ж, що тенденція розширення предмету криміналістики за межі кримінально-правових відносин недостатньо виправдана, оскільки її головне призначення – сприяння боротьби зі злочинністю. Відомо, що виникнення криміналістики як науки зумовлено потребами практики боротьби зі злочинністю, при цьому її завдання полягало у сприянні цій боротьбі розробленими наукою теоріями та практичними рекомендаціями. Проблема зміни наукових підходів до поняття та змісту предмета криміналістики потребує постійної уваги з боку вчених та спеціалістів, що дозволить своєчасно реагувати на нагальні потреби судово-слідчої та експертної практики. Однак розмиття меж предмета криміналістики всіх областей неминуче призведе до переосмислення предмета, об'єкта, цілей та завдань, а також, можливо, реконструкції та заміни назви на некриміналістичне поняття. Це зумовлено тим, що вихід за рамки предмета науки перетворює її на іншу науку або взагалі іншу галузь знань. Автор вважає, що тенденція розширення предмета криміналістики за межі кримінально-правових відносин не є цілком виправданою, оскільки як галузь наукового знання вона завжди обслуговувала потреби практики боротьби зі злочинністю. Безмежне включення до предмету криміналістики всіх областей, у яких можна знайти застосування її здобутків, неминуче призведе до кризи науки, переосмислення її змістовної сторони.

Ключові слова: предмет криміналістики, правоохоронні органи, криміналістична тактика, методичні рекомендації, кримінальне провадження, закономірність.

Narozhna Olena. The subject of criminalistics: problems of its specificity and expansion

The article discusses the scientific points of view set forth in the forensic literature, which contain an analysis of the patterns that it is advisable to include in its subject. The author substantiates the position according to which the subject of the science of forensic science should not be expanded, including recommendations addressed to some participants in the criminal process. It is also considered incorrect to extend such recommendations beyond the limits of criminal proceedings.

Some modern ideas about the subject of criminology are highlighted, the possibility of studying the issues of systematization of the evidence base within the framework of criminology is considered. It is stated that the controversy around the subject of criminology has grown into a discussion about the advisability of expanding its subject area. It seems that the tendency to expand the subject of criminology beyond the limits of criminal law relations is not entirely justified, since its main purpose is to contribute to the fight against crime. It is known that the emergence of criminology as a science is due to the needs of the practice of combating crime, while its task was to promote this fight with theories and practical recommendations developed by science.

The problem of changing scientific approaches to the concept and content of the subject of forensic science requires constant attention from scientists and specialists, which will allow timely response to the urgent needs of forensic investigation and expert practice. However, the blurring of the boundaries of the subject of forensic science in all areas will inevitably lead to a rethinking of the subject, object, goals and objectives, as well as, possibly, reconstruction and replacement of the name with a non-forensic concept. This is due to the fact that going beyond the scope of the subject of science turns it into another science or even another field of knowledge.

The author believes that the tendency to expand the subject of criminology beyond criminal law relations is not entirely justified, since, as a field of scientific knowledge, it has always served the needs of the practice of combating crime.

Key words: the subject of forensic science, law enforcement agencies, forensic tactics, guidelines, criminal proceedings, regularity.

Актуальність дослідження. Предмет криміналістики формувався протягом багатьох років, визначення науки регулярно переглядалося і уточнювалося відповідно до сучасних наукових поглядів, а в останні роки тема стала переважно науковою, теоретичною дефініцією. Відомо, що виникнення криміналістики як науки зумовлене потребами практики боротьби зі злочинністю, із завданням сприяти цій боротьбі за

допомогою науково розроблених теорій та практичних рекомендацій. Виходячи з цього, вчені оперували у своїх дослідженнях переважно тими закономірностями, які характеризували виключно діяльність слідчих та експертних органів. Саме через це місце криміналістики в системі наукового знання визначається характером її зв'язків з суміжними науками. Звичайно, криміналістика використовує окремо положення інших природничих, технічних, гуманітарних наук. До розкриття злочинів пристосовуються напрацювання, наприклад, хімії, фізики, загальної фотографії для фіксації криміналістично значимих об'єктів. Погодимося, що методи криміналістичної фотозйомки відрізняються від загальної наукової фотографії. Так само і результати такої фотозйомки застосовуються в автотранспортній трасології при розслідуванні дорожніх подій. Також доволі розповсюджений приклад: використання можливостей техніко-криміналістичної експертизи документів та почеркознавчої експертизи у цивільних та господарських судах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що запропонована тема є недостатньо розробленою, хоча й теоретичні засади не є новими для криміналістики. Але сучасна дійсність вимагає нового осмислення та погляду на предмет криміналістики. Різноманітні аспекти визначення предмету криміналістики були предметом дослідження А. В. Іщенко, В. А. Журавель, Б. Є. Лук'янчикова, В. В. Пяського, В. В. Тищенко, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інших.

Метою статті є розробка та аналіз теоретичних засад предмету криміналістики як науки та виду практичної діяльності у зв'язку із проблемами розкриття та розслідування правопорушень.

Викладення основного матеріалу. Поточні суперечки навколо предмету криміналістики переросли в жваві дискусії про доцільність розширення тематики. Криміналістиці як науці притаманна динаміка, адже її теоретичний, технічний, тактичний та методичний арсенал поповнюється досить часто, активно та сучасно враховуючи зростаючі потреби практики органів внутрішніх справ.

Пошуки нових шляхів визначення предмету криміналістики вченими не припиняються з початку розвитку науки. Уявлення про предмет кримінології істотно змінилися з другої половини ХХ століття. Окреслювались думки щодо визначення предмету криміналістики як сукупності технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій; науки про технології та засоби практичного слідознавства тощо. Ми погоджуємося з думкою про те, що ці визначення звужують реальний предмет криміналістики та досліджувани нею закономірності [1, с. 8].

Тлумачення, яке набуло більшого поширення, містило посилення на вивчення криміналістикою особливостей вчинення правопорушення та закономірностей, які виникають при його вчиненні. В першу чергу, до таких закономірностей відносяться утворення інформації про власне правопорушення, а також закономірності утворення інформації в результаті інших дій або подій, які мають відношення до факту правопорушення. Як бачимо, визначення предмету криміналістики більш схилилося до його розуміння як інструменту науки. Це призводило до того, що криміналістика розумілася як допоміжна сфера діяльності, яка покликала обслуговувати кримінально-процесуальну діяльність.

У другій половині ХХ століття предмет криміналістики було переглянуто, причому принципово та із значними відмінностями від попередніх концепцій. Зазначену дефініцію було охарактеризовано як закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників. Розглядалися також інші особливості предмету криміналістики, автори відображали в своїх дослідженнях різні його сторони. Окреслювались необхідність використання знань на практиці або обмежували предмет лише розкриттям та розслідуванням правопорушень [2, с. 13].

Більшість вчених використовують у своїх працях наведене вище визначення, але більш вільно інтерпретують термінологію, яка пояснює окремі галузі застосування поняття предмету криміналістики. Зокрема, встановлено, що предмет криміналістики може бути визначений як сукупність усіх обстежених об'єктів і всіх пов'язаних з ними результатів. До них відносяться закономірності виникнення доказів, що проявляються в способах та механізмах правопорушення, слідоутворення, технічні засоби. Рекомендації щодо методів розкриття та запобігання правопорушень, практика слідства, судового розгляду кримінальних проваджень та підготовки судових експертиз, прийоми слідчої тактики також зазначаються як елементи предмету криміналістики, які займають певне місце у визначенні безпосередньо самої науки.

Однак останнім часом питання визначення предмета криміналістики стає все більш суперечливим. Будь-яке з наведених вище визначень опосередковано вказує на дослідження механізму (способу, закономірності тощо) використання доказів з метою розкриття та розслідування. Це змушує дивитися на предмет криміналістики як на розгляд питань і власне процес систематизації доказів, отриманих під час розслідування правопорушення.

Свою позицію послідовно відстоює В. А. Журавель, висловлюючи думку, що предмет криміналістики слід розглядати як систему пов'язаних закономірностей трьох рівнів. По-перше, це закономірність виникнення, існування та зникнення інформації про злочинну діяльність (поведінку), яка знаходить свою реалізацію в механізмі правопорушення та відображується у відповідних джерелах. По-друге, це закономірність

отримання, дослідження, оцінки та використання інформації про злочинну діяльність (поведінку) та її наслідки в доказуванні [3, с. 127–128; 4, с. 16].

Одним з найбільш дискусійних на сьогоднішній день є питання про можливість включення в предмет криміналістики закономірностей, які визначають зміст дій не тільки судових рішень, але й кримінальних процесів та діяльність співробітників органів виконавчої влади. І тому видається доцільним зайняти позицію, яка ґрунтується на тому, що предмет криміналістики не повинен обмежуватися попереднім періодом дослідження, за визначенням, запропонованим, зокрема, вченими радянського періоду. Нам ближче позиція, що вкладає в предмет криміналістики також ресурси і методи, розроблені цією наукою з точки зору учасників кримінального провадження. Здається, володіючи криміналістикою, можна передбачити завдання вивчення об'єктивно існуючих моделей і не повинно розробляти рекомендації для юриста, мета якого зазвичай обмежена статусом захисника або представника державного обвинувачення.

Наукові статті містять думки, які також свідчать про необхідність обмежити предмет криміналістики лише сферою кримінального судочинства. Цей аргумент ми вважаємо за потрібне змінити, враховуючи вимоги нашого часу, додавши, наприклад, питання використання судової експертизи в цивільному процесі. Залежно від країни, яка проводить розслідування, визначення предмету криміналістики може призвести до судового розслідування з використанням суто технічних навичок, а також висвітлення питань координації роботи Інтерполу та взаємодії місцевих правоохоронних органів з ним, знання причин вчинення правопорушень, організацію системи репресивних органів тощо.

Правопорушники, як і інші об'єкти пізнання, змінюються під впливом різних речей та факторів: науково-технічного прогресу, розвитку різних сфер життя суспільства, кримінального права та кримінально-процесуального законодавства, трансформації поняття кримінального діяння та багато інших. Висвітлюються нові визначення криміналістики, суттєві для сучасного історичного періоду в розвитку уявлень про неї, додаються пояснення досліджуваних криміналістикою явищ, що становлять її предмет. З цією думкою неможливо не погодитися.

У зв'язку з цим ми доповнюємо, що криміналістика є більш складною наукою, ніж дослідження сутності речей, зв'язок речей і явищ, та їх ідентифікаційні ознаки. Криміналістика є наукою, яка досліджує закономірності підготовки, вчинення та розкриття правопорушення, його результат і наявність, його сліди, збирання, розслідування, оцінку та їх використання [5, с. 21]. Предмет криміналістики здається самою її суттю, нерозривно пов'язаний з нею через сутність правопорушення, його слідів, сутність розслідування, розкриття попередження злочинів. Ми наголошуємо, що при цьому не слід розширювати його до нескінченності. Це хибний шлях для науки та практики. Водночас криміналістика все ще є наукою, що розвивається, яка не має чітко визначених меж свого дослідження.

Будь-яке з визначень предмету криміналістики, що міститься в науковій літературі, побічно вказує на вивчення механізму правопорушення криміналістикою (метод, закономірності тощо), використання доказів з певною метою розкриття та розслідування правопорушень. Це передбачає, що такий предмет дослідження як криміналістична експертиза також повинен включати розгляд питань і процес систематизації, отриманих в ході розслідування доказів злочину. Абсолютно очевидно, що від того, наскільки грамотно і систематизовано буде проведено аналіз матеріалів кримінальних проваджень, буде залежати ефективність їх вивчення, розгляд і вирішення в кримінальному процесі. Проте сучасна криміналістика, на жаль, не приділяє належної уваги цьому аспекту, що створює багато проблем для молодих працівників на етапі попереднього працевлаштування. Багато молодих співробітників, які встали з тренувальної лави і почали вступати до своїх професійних обов'язків, вони не мають уявлення про принципи систематизації доказів, створення матеріалів кримінального провадження. Вони знають найбільше про систематизацію, що матеріали розташовані логічно або в хронологічному порядку. Кожен виявляє свою власну логіку, яка може виявитися хибною.

Проблема в тому, що єдиної, загальноприйнятої методики не існує і систематизація доказової бази кримінальних проваджень, вивчення яких цілком достатньо, можуть бути включені в університетські курси криміналістики.

Судові експерти не мають повноважень на вирішення юридичних проблем. Вони беруть участь у судочинстві з ініціативи суддів, прокурорів, слідчих, потерпілих та інших процесуальних учасників. Вони мають справу з предметом доказування, але не здійснюють кримінального переслідування. Судові експерти залучаються в тих випадках, коли виникає необхідність використовувати спеціальні знання в межах їх компетенції.

Таким чином, нормотворення, оперативно-розшукова діяльність, криміналістична діяльність, правові основи, закономірності та правові механізми створення, прийняття та застосування нормативних актів, правовідносини у сфері кримінального процесу та інших форм судочинства не є предметом криміналістики та її наукового забезпечення. Нас цікавлять закономірності і зв'язки іншого порядку. Вони торкаються сутності структури, закономірностей пошуково-пізнавального механізму, завдань, засобів і методів здобуття та

використання знань про явища, вивчені в рамках предметно-практичної процесуальної діяльності уповноважених осіб правоохоронних органів.

Криміналістика сприяє спільній справі оптимізації процесуальної діяльності прокурорів, суддів, слідчих, керівників різного типу правоохоронних органів шляхом розробки, апробації, вдосконалення різних видів реалізації наукової продукції. Мова йде про науково обгрунтовані принципи, рекомендації, методи, прийоми, техніки, пошукові, інформаційні, дослідницькі технології, прилади, обладнання, інші засоби криміналістичної техніки та деякі інші види та засоби, рекомендовані для практичного використання і застосування [6, с. 39].

Якщо суб'єкт доказування збирає та використовує інформацію, необхідну йому для вирішення проблем у цьому конкретному випадку, учасник дослідження залишає необхідність використовувати зібрані ним дані для створення наукового продукту, який може бути корисним у роботі всіх слідчих, прокурорів тощо або в роботі окремих груп користувачів по всім без винятку провадженням або у провадженнях окремих категорій.

Відомі на практиці об'єкти в криміналістиці досліджуються на двох рівнях. Перший рівень (вид) – це юридично-наукові поняття, що відображають об'єкти класу подій, окремі види діяльності та поведінки як цілісних систем. Другий – окремі елементи та групи елементів, їх компоненти, ознаки, властивості, зв'язки та відношення як частини, що складають вищевказані системи.

Під першим номером у ряді об'єктів першого рівня знаходяться правопорушення (діяльність, поведінка), тобто суспільно небезпечні прояви діяльності, яка має повний комплекс істотних ознак, що містяться в кримінально-правових поняттях правопорушення. Вони супроводжуються суспільно небезпечними діями з ознаками злочину, але це не завжди так. До них відносяться суспільно небезпечні дії, вчинені особами, які не досягли віку, встановленого Кримінальним кодексом України, з якого настає кримінальна відповідальність, а також дії, вчинені особами в неосудному стані [7, розд. IV].

Особливу групу складають дії, пов'язані із заподіянням шкоди життю, здоров'ю потерпілих, іншим благам, що охороняються кримінальним законом, вчинені за обставин, що виключають кримінальну протиправність дії.

Значна частина злочинів вчиняється на ґрунті або в рамках професійної діяльності правопорушників та потерпілих. У таких ситуаціях виникає необхідність глибокого проникнення в особливості досліджуваної професійної діяльності, її технології, завдань, повноважень, прав та обов'язків учасників, законодавчих актів та положень, що це регулюють. Тому предметом криміналістичного та кримінально-правового знання є не лише суспільно небезпечні та пов'язані з ними дії, а й сліди та наслідки таких дій, окремі сторони, сфери деяких суспільно корисних дій, поведінки, діяльності, у тому числі пов'язаної з докримінальними та посткримінальними подіями.

Серед таких подій виділимо наступні:

- 1) поведінка злочинців у докримінальний та посткримінальний період;
- 2) поведінка жертв злочинних нападів до, під час і після вчинення проти них злочинів;
- 3) поведінка очевидців, інших свідків явищ, які досліджуються у кримінальному провадженні.

Другий рівень пізнаваних об'єктів становлять окремі елементи, певні групи елементів перерахованих систем, ознаки, властивості, зв'язки і відносини цих елементів. Їх роль відіграють учасники та спостерігачі досліджуваних подій, предмет, цілі, завдання, мотиви, засоби та інші засоби досягнення мети осіб з цих категорій, чи вчинені дії, способи дій, середовище, в якому здійснюється діяльність особи; сліди, що виникають при цьому, наслідки дії, причинний зв'язок дій (бездіяльності) і наслідків, що настали, інші обставини. Знання таких предметів (предметів у межах інших, більш широких предметів) має важливе значення для провадження як з точки зору встановлення обставин, що входять до кола доказів, так і з точки зору формування та розвитку доказової бази.

Слідчі та інші правоохоронці перевіряють ці об'єкти, наголошуємо, для збору інформації, необхідної для вирішення проблем у кожному окремому випадку. Навпаки, одні й ті ж об'єкти досліджуються криміналістами з метою отримання і передачі знань практикам на основі узагальнення результатів своїх досліджень, корисних для роботи в подібних ситуаціях. Звідси бере свій початок теорія криміналістичної характеристики злочину, вчення про слідчу ситуацію, вчення про злочинця, потерпілого, очевидця злочину, спосіб, сліди злочину та багато інших об'єктів. Спираючись на створені теоретичні основи розкриття та розкриття злочинів та інших негативних явищ, криміналісти створили методику та технології розслідування, систему тактики допиту, інші процесуальні дії та багато іншого, що принесло, приносить і буде приносити користь практиці. Прикладом цього є побудована на різних засадах криміналістична класифікація злочинів та інших розпізнаних об'єктів, яка використовується в теорії та методиці виявлення та розкриття злочинів, а також інших суспільно небезпечних дій, які розслідуються у кримінальному провадженні, зокрема, діяльності та випадків, не пов'язаних з такою діяльністю; поділ злочинів на вчинені в приміщеннях та поза ними (на

вулицях, на об'єктах комунікаційної інфраструктури, на виробництві). Як приклад приватної класифікації можна навести поділ вбивств на вбивства, пов'язані з приховуванням тіл потерпілих, і вбивства, не пов'язані з цим способом перешкоджання слідству і правосуддю.

Звідси оригінальність і різноманітність кінцевих продуктів наукової роботи фахівців у галузі криміналістики, що, зокрема, впливає з рівня узагальненості об'єктів дослідження, це можуть бути загальні та конкретні криміналістичні (наукові) теорії, методи, засоби, рекомендації, корисні для підвищення ефективності практичних знань у провадженні різних категорій.

Опановуючи досягнення сучасної криміналістики, тактично грамотне використання їх в організації та здійсненні процесуальної діяльності правоохоронцями важко як переоцінити, так і недооцінити. Відзначені продукти наукових досліджень, що увійшли до складу, наприклад, слідчої валізи, значно підвищили продуктивність та рівень якості практичних досліджень, значно скоротили час на вирішення завдань.

Це створює необхідні умови та передумови для досягнення цілей кримінального судочинства, відображених законодавцем у відповідних нормах матеріального та процесуального кримінального права.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи, хотілося б сказати, що криміналістика – це досить складна наука, яка вивчає сутність подій, явищ, речей і зв'язок між ними, спрямована на виявлення ознак цієї сутності. Криміналістика – наука, що займається вивченням закономірностей підготовки, вчинення та розкриття злочину, утворенням і наявністю його слідів, збиранням, дослідженням, оцінкою та використанням доказів. Предметом криміналістики є як сама сутність об'єктивних зв'язків, так і сутність злочинної події, сутність слідів злочинів, сутність розслідування, розкриття та попередження злочинів. Не прагнучи вирішити всі існуючі проблеми у визначенні предмета криміналістики, зазначимо, що в сучасній криміналістиці це питання залишається дискусійним. Однак не варто його розтягувати на невизначений термін. Це може призвести лише до втрати самостійності криміналістики як науки.

Розширювати об'єктно-предметну сферу криміналістики на сьогодні ми вважаємо недоцільним, і навіть безперспективним і хибним шляхом в науці. Це лише породить зайві дискусії та відволіче науковців від доцільного забезпечення мети та завдань науки. У криміналістиці має бути конкретний предмет дослідження, який відповідає її об'єкту, і лише тоді за наявності чітко визначеного уявлення про його межі, можна ставити перед криміналістикою конкретні цілі та вимагати соціально значимих результатів.

Література:

1. Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-ге видання, перероб. і доп. Дніпро, 2017. 480 с.
2. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
3. Журавель В. А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3(90). С. 120–132.
4. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 7–24.
5. Криміналістика : навчальний посібник / В. Д. Берназ, М. В. Салтевський. Одеса ОДУВС, 2010. 460 с.
6. Сокуренько В. В. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 356 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

References

1. K. O. Chaplynskyi, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, Yu. A. Chaplynska (2017). *Kryminalistyka: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Forensics: a textbook for students. higher education closing]. 2-he vydannia, pererob. i dop. Dnipro. 480 s. [in Ukrainian]
2. V. V. Piaskovskyi, Yu. M. Chornous, A. V. Ishchenko ta in. (2015). *Kryminalistyka: pidruchnyk* [Forensics: a textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 544 s. [in Ukrainian]
3. Zhuravel V. A. (2017). Obiekt i predmet kryminalistyky. [Object and subject of criminology]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3 (90). pp. 120-132. [in Ukrainian]
4. Zhuravel V. A. (2020). Zahalna teoriia kryminalistyky: pidkhody do formuvannia ta rozuminnia [General theory of criminology: approaches to formation and understanding]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 21. pp. 7-24. [in Ukrainian]
5. V. D. Bernaz, M. V. Saltevs'kyi (2010). *Kryminalistyka: navchalnyi posibnyk* [Forensics: a study guide]. Odesa: ODUVS. 460 s. [in Ukrainian]

6. Sokurenko V. V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu [Modern trends in the development of criminology and the criminal process]. *Tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora M. V. Saltevskeho*. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 356 s. [in Ukrainian]

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 25-26. St. 131. [in Ukrainian]